

**SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT
UNIVERSITETI HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR BERUVCHI
DSc.03/05.05.2023Fil.02.11 RAQAMLI ILMIY KENGASH
SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI**

SAYIPOVA DILAFRUZ RAHIMOVNA

**“BOBURNOMA”DA TARIXIY SHAXSLAR TASVIRI VA TALQINI
(IJODKOR VA HUKMDOR SHAXSLAR MISOLIDA)**

10.00.02 – O‘zbek adabiyoti

**FILOLOGIYA FANLARI BO‘YICHA FALSAFA DOKTORI (PHD) DISSERTATSIYASI
AVTOREFERATI**

Samarqand – 2024

**Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati
mundarijasi**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

**Content of dissertation abstract of doctor of philosophy (PhD) on philological
sciences**

Sayipova Dilafruz Rahimovna

“Boburnoma”da tarixiy shaxslar tasviri va talqini
(ijodkor va hukmdor shaxslar misolida).....5

E‘lon qilingan ishlar ro‘yxati

Список опубликованных работ
List of published works.....23

**SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT
UNIVERSITETI HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR BERUVCHI
DSC.03/30.12.2019.FIL.02.03 RAQAMLI ILMIY KENGASH
SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI**

SAYIPOVA DILAFRUZ RAHIMOVNA

**“BOBURNOMA”DA TARIXIY SHAXSLAR TASVIRI VA TALQINI
(IJODKOR VA HUKMDOR SHAXSLAR MISOLIDA)**

10.00.02 – O‘zbek adabiyoti

**FILOLOGIYA FANLARI BO‘YICHA FALSAFA DOKTORI (PHD) DISSERTATSIYASI
AVTOREFERATI**

Samarqand – 2024

Falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi mavzusi O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasida V2021.1.PhD/Fil1581 raqam bilan ro'yxatga olingan

Dissertatsiya Sharof Rashidov nomidagi Samarqand universitetida bajarilgan

Dissertatsiya avtoreferati uch tilda (o'zbek, rus, ingliz (rezyume) Ilmiy kengash veb-sahifasida (nuu.uz www.sdu.uz) va "Ziyonet" axborot-ta'lim portalida (www.ziyonet.uz) joylashtirilgan.

Ilmiy rahbar:

Sulaymonov Isroil Isomiddinovich
filologiya fanlari doktori, dotsent

Rasmiy opponentlar:

Qobilov Usmon Uralovich
filologiya fanlari doktori, professor

Radjabova Burobiya
filologiya fanlari nomzodi, yetakchi ilmiy xodim

Yetakchi tashkilot:

Qarshi davlat universiteti

Dissertatsiya himoyasi Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti huzuridagi DSc.03/05.2023.Fil.02.11 raqamli Ilmiy kengashning 2024-yil "____" _____ soat ____dagi majlisida bo'lib o'tadi. (Manzil: 140104, Samarqand shahri, Universitet xiyoboni, 15. Tel.: (8366) 239-11-40, 239-18-92; faks: (8366) 239-11-40; e-mail: rector@samdu.uz Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, Bosh o'quv binosi, 105-xona).

Dissertatsiya bilan Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Axborot-resurs markazida tanishish mumkin (____ raqami bilan ro'yxatga olingan). Manzil: 140104, Samarqand shahri, Universitet xiyoboni, 15. Tel.: (8366) 239-11-40, 239-18-92; faks: (8366) 239-11-40.

Dissertatsiya avtoreferati 2024 yil "____" _____ kuni tarqatildi.
(2024-yil "____" _____ dagi ____ -raqamli reestr bayonnomasi).

M.Q.Muhiddinov

Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash raisi, filologiya fanlari doktori, professor

D.B.Xursanov

Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash kotibi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Sh.A.Hasanov

Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash huzuridagi ilmiy seminar raisi filologiya fanlari doktori, professor

KIRISH (Falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi annotatsiyasi)

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahon adabiyotshunosligida adabiy-tarixiy asarlardagi tarixiy shaxslar portreti, xarakteri, psixologiyasi, milliy an'analar tajassumi, davr voqeligining yoritilishiga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Ayniqsa, mumtoz adabiyot zamirida shakllangan nasriy asarlardagi muallif uslubi, obraz tanlash mahorati, adabiy va ilmiy muhit, madaniy hayot, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni ochib berish bugungi adabiyotshunoslik oldidagi vazifalardan biri hisoblanmoqda. Shu bois tarixiy nasriy asarlarda ijodkor psixologiyasi, makon va zamon aniqligi, qiyofa yaratish san'ati, ijodkor shaxsi, uning hasbi holi, mavqeini ko'rsatishda muallifning munaqqid sifatida yondashuvdagi munosabati, ularni ochib berishdagi xolislik tamoyillarini aniqlash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Dunyo adabiyotshunosligida tarixiy-nasriy asarlardagi adabiy muhit, adabiy-tanqidiy qarashlar, ijodkor shaxslar tasviri, adabiy janrlar taraqqiyoti, hukmdorlar adabiy portretini ifodalashda muallif mahoratini yoritish, tasviriy vositalarni qo'llash mahorati, badiiy til me'yorlarini saqlash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Tarixiy asarlarni o'rganish, mohiyatini ochib berish, uni keyingi avlodga yetkazish, janrlar rang-barangligini asoslash asosiy vazifalardan biriga aylanmoqda. Ularda ifodalangan til me'yorlari, hukmdor shaxslar ruhiyati, ijodkorlar badiiy olami, ijtimoiy muhit tasviri, uslub masalasi, muallif shaxsiyati, janrlar takomillashuvi, tarixiy joy nomlari, so'zlarning etimologiyasi, madaniyat, tarjimashunoslik, adabiy-nasriy asarlar shakllanishi ilmiy yoritish zamonaviy adabiyotshunoslikning asosiy vazifalaridan biri hisoblanmoqda.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda adabiyot va ma'naviyatga katta e'tibor qaratilayotganligi, o'zbek adabiyotining mumtoz namunalarini yangicha ruhda yoritish asosiy maqsadlardan biriga aylanmoqda. "Xalqimizning qadimiy tarixi va boy madaniyatini tiklash, buyuk allomalarimiz, aziz-avliyolarimizning ilmiy, diniy va ma'naviy merosini har tomonlama chuqur o'rganish va targ'ib etish"¹ muhim vazifalardan sanaladi. Shu bois "Boburnoma"da adabiy muhit, adabiy tanqid hamda ijodkor va hukmdor shaxslar tasvirini ifodalashda muallif mahoratini o'rganish, ijodkor individual uslubining yuzaga kelishida adabiy an'analarning ahamiyati, poetik mazmundagi navatorlik, ijodiy maktablarning shakllanishi, she'riy san'atlar va aruz vazni an'analarni qo'llash borasidagi izlanishlarni yoritib berish dolzarb vazifalardan biriga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 13-maydagi PF-4797-son "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida" Farmoni, 2017-yil 17-fevraldagi PQ-2789-son "Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2017-yil 24-maydagi "Qadimiy yozma

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995- сонли "Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори // "Халқ сўзи" газетаси. – Тошкент, 2017 йил 25 май.

manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 16-fevraldagi 124-F-sonli «O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o'rganish va targ'ib qilishning dolzarb masalalari» mavzusidagi xalqaro konferensiyani o'tkazish to'g'risida»gi farmoyishi hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya ma'lum darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga mosligi. Dissertatsiya tadqiqoti respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining I. "Axborotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy-ma'rifiy rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish" ustuvor yo'nalishiga muvofiq bajarilgan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Jahon adabiyotshunosligida, xususan, Yevropada "Boburnoma"ga oid tadqiqotlar XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan. Yevropalik olimlar, jumladan, J.Leyden, U.Erskin, L.U.King, R.M.Kaldekot, F.G.Talbot, S.Leyn-Puul, E.Holden, M.Elfinston, G.M.Elliot, A.Denison Ross, V.X.Morleand, A.S.Beverij, A.de Long-Per, A.J.Klaport, J.Dranjete, Pave de Kurteyl, Jan-Pol Ru, Lui Bazen, Jan-Lui Bake Grammon, Ahmad Ali Ko'hzod, Abdulhay Habibiy, Shafiqa Yorqin, Gulchin Maoniy, Zokir Husayn, Nurul Hasan, Muni La'l, M.Haydar, S.P.Sharma, H.Lemb, U.Tekston, Temur Xamit, Bayuzak Kojabek o'g'li, Rashit Rahmati Arat, Bilol Yujel, Eyji Mano kabi olimlarning xizmatlari beqiyos. "Boburnoma" tadqiqi va o'rganilishida rus olimlari I.V.Stebleva, A.N.Samoylovichlarning² ishlari ham juda muhim manba bo'lib, ularning ishlarida asardagi joy nomlari hamda tarixiy shaxslar haqida so'z boradi.

"Boburnoma" asarining o'zbek adabiyotshunosligida o'rganilishiga XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab alohida e'tibor qaratila boshlandi. Asarni o'rganish, uni tadqiq etish, uning badiiy xususiyatlari, tarixiylikni tasvirlashda muallif uslubining o'ziga xosliklari kabi masalalarni maxsus ilmiy tadqiq etishda o'zbek olimlari: A.Fitrat, M.Shayxzoda, P.Shamsiyev, S.Mirzayev, S.Azimjonova, V.Zohidov, H.Yoqubov, S.Jamolov, A.Qayumov, B.Valixo'jayev,

²Leyden John. *Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammed Baber: Babur Emperor of Hindustan.* – London.,1826. – P.432; Бобур З.М. Бобурнома. Инглизчадан А.Кайзер таржимаси. Лейпциг-1828. Паве Де Куртейл. Бобурнинг эсдаликлари. Париж-1871. Boburnoma. Hindiston imperatori Zahiriddin Muhammad Boburning o'z qo'li bilan chig'atoy va turkiy tilda yozgan xotiralari. J.Leyden va V.Erskinlar tarjima qilgan. Dublin universitetida arab va fors tillari fakultetining professori hind tarixi mutaxassisi janob Dyukas Uayt King sharhlagan va to'ldirgan. Beveridge, Anette Susannah. *The Babur-nama in English. Emperor of Hindustan Babur.* – London, 1921. – 880 p. Калдекот Р.М. Бобур хаёти (Хиндистон императори). Қисқартирилган таржима. Лондон. 1845. (инглиз тилида); Талбот Ф.Ж. Хиндистон императори Бобурнинг эсдаликлари. Қисқартирилган таржима. Лондон. 1879. (инглиз тилида). Бобуршоҳ, Захириддин Мухаммад. «Вақоийъ» 1-нашр. –Ал-Қоҳира.: тарж. Магда Малфу. «Дорул офок ул- арабийя». 2013. –Б. 747; The Baburnoma. *Memories of Babur. Prince and Emperor.* Translated, edited and annotated by Wheller M. Thackston. –Нью Йорк.: Оксфорд. 1996. P 432; Dale, S.F., *The Garden of the Eight Paradises. Bobur and the Culture of Empire in Central Asia, Afghanistan and India (1483-1530).* 2004.ISBN 90 04 13707 6; Zahiruddin Muxammad Babur. *Vekayi. Babur'in hatiroti. Cild I-II.* –Ankara.: 1944-1946. Mirza Nasriddin Ko'ragoniy. Tarjimaiy tuzuki Baburiy. –Karaci.: 1962. Rashid Axtar Nadviy. Tarjimaiy tuzuki Boburiy.- Lahur.: 1965. Бобурнома. –Дехли.: 1974. (хиндий тилда); Zahir Ad-din Muhammad Babur. *Babur-nama.(Vaqayi)*Critical edition based on four chagatay text woth introduction and notes by Eiji Mano. Kyoto. Syakoda. 1995-1998. Prinited by Nakanishi Prining Co., LTD Kyoto. Japan.

A.Abdugʻafurov, Gʻ.Salomov, N.Komilov, S.Hasanov, N.Otajonov, H.Qudratullayev, S.Jalilov, R.Vohidov, Yo.Isʻhoqov, I.Haqqulov, H.Boltaboyev, X.Sultonov, V.Rahmonov, Sh.Rustamxoʻjayev, A.Ibrohimov, N.Nizomiddinov, E.Ochilov, Z.Xolmanova, D.Hoshimova, R.Karimov, M.Abdullaeva, I.Sulaymonov, E.Hazratqulovalar³ izlanishlar olib borishgan. Biroq ushbu tadqiqotlarda ham “Boburnoma”dagi anʼana va novatorlik borasidagi izlanishlar, ijodkor va hukmdorlar xarakterini yoritish toʻliq tadqiq etilmaydi. Muammoning batafsil oʻrganilmaganligi bu borada maxsus tadqiqot olib borishni taqozo etadi.

³Фитрат. Ўзбек адабиёти намуналари. 1-жилд. – Тошкент: Ўздавнашр, 1928. – Б.43; Максуд Шайхзода. Асарлар: 6 жилдлик, 5-жилд. Захириддин Бобир. Т.: Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1973. – Б. 327; Бобир. Асарлар / Нашрга тайёрловчилар П.Шамсиев, С.Мирзаев. Уч жилдлик. – Тошкент: Фан, 1965-1966; Бобир. «Бобирнома» / Нашрга тайёрловчи П.Шамсиев. – Тошкент, 1960; Бобир. Танланган асарлар / Нашрга тайёрловчилар С.Азимжанова, А.Қаюмов. – Тошкент, 1958; Азимджанова С. Индийский диван Бабура. – Тошкент: Фан, 1966. – С.76; Ферганский удел Омар-Шейха и Бабура (в XV и начале XVI вв). Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1949; В. Зоҳидов. Бобирнинг фаолияти ва илмий-адабий мероси ҳақида // Бобир. Бобирнома. – Тошкент, 1960; Ҳ.Ёкубов. Бобир. – Тошкент, 1941; Адабий мақолалар. Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1970. – 366 Б; Жамолов С. О художественных особенностях «Бабура-наме». Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1961; А.Қаюмов. Асарлар. 5-жилд. Тошкент, «Мумтоз сўз», 2009. – Б. 303; Б.Валихўжаев. Захириддин Мухаммад Бобир. // Ўзбек адабиёти тарихи. Беш жилдлик. 3-жилд. Тошкент, 1978. – Б. 380; Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. Захириддин Мухаммад Бобурнинг адабий танқидий қарашлари. Тошкент, 1993; Мумтоз сиймолар. Сайланма: 2 томлик. (2-том Захириддин Мухаммад Бобурга бағишланган). Тошкент.: Халқ мероси нашриёти, 2002; «Бобурнома» улкан асар намунаси. Ўзбек насри тарихи. Тошкент, 1982; Бобур. Девон / Нашрга тайёрловчи А.Абдуғафуров. – Тошкент: Фан, 1994; Ғайбуллоҳ ас-Салом, Отажон Н. Жаҳонгашта Бобурнома. – Тошкент: Фан, 1996; Н.Отажонов. Бадиий таржима ва илмий шарҳ. Т.: «Билими» жамияти, 1978. – 26 Б; Бобур. Мубаййин / Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. – Тошкент, 2001. – Б.182; Ҳасанов С. Бобурнинг Рисолаи аруз асари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1986. – Б. 274; Бобир. Мухтасар / Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. – Тошкент: Фан, 1971. – Б.241; Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома. Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. – Тошкент. Шарқ. 2002; Захириддин Мухаммад Бобур. Т.: «Oʻzbekiston», 2011. – 84 Б; Н.Отажонов. «Бобурнома» жаҳон адабий жараёнида: қиёсий-типология таҳлил. Филол. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 1994; Ҳ.Қудратуллаев. Бобурнинг адабий-эстетик олами. – Тошкент, «Маънавият», 2018. – Б. 271; Бобурнинг давлатчилик сиёсати ва дипломатияси. – Тошкент: «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2011. – Б. 431; Бобур армони. – Тошкент: «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2009. – Б. 383; «Бобурнома»нинг тарихий-адабий ва услубий таҳлили (Навоий, Бобур, Хондамир ва Восифий насрининг қиёсий таҳлили). Филол. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 1998; Бобурнинг адабий-эстетик қарашлари. – Тошкент: Фан, 1983; С.Жалилов. Бобир ва Юлий Цезар: (Қиёсий ҳаётнома). Т.: Янги аср авлоди, 2001; Воҳидов Р. Биз билган ва билмаган Бобур. Адабий ўйлар. Тошкент: «Маънавият», 1999; Ё. Исроков. Нақшбандия таълимоти ва ўзбек адабиёти. – Т.: Абдулла Кодирий номидаги ХМН, 2002; Захириддин Мухаммад Бобур. Бабуриды библиография. Тузувчи-муаллиф Ш.Ш.Рустамхўжаев. – Москва: Издательство восточной литературы, 2016. – Б. 1180; А. Иброҳимов. Бобурийлар мероси. – Т.: Фан, 1998; Ҳ. Болтабоев. Мумтоз сўз қадри. – Тошкент: Адолат, 2004. – Б.138; Хайридин Султонов. Бобурийнома. – Тошкент, «Маънавият», 2019. – Б. 463; Раҳмонов В. Бобурнома. Ҳозирги ўзбек тилига мослаштирилган таъдиль; Шох, адиб ва шоир. З.М.Бобур. «Бобурнома» китобида муқаддима. Тошкент, «Ўқитувчи», 2008. – 287 Б; Низомиддинов Н. Қадимги Ҳиндистон тарихи, диний эътиқоди ва маданияти. Т.: Фан ва технология, 2014. – Б 461; Буюк бобурийлар тарихи (XVI-XIX аср). Монография. Тошкент.: Fan va texnologiya, 2012; Д. Салохий. Бобурнинг буюк эътиқоди. – Самарқанд, 2019. – Б. 88; Жабборов Н. Султонларнинг сараси / Маърифат надири. – Т.: Маънавият, 2010.71-77-б; Очилов Э. Захириддин Мухаммад Бобур. Т.: «Oʻzbekiston», 2013. – 134 Б; Бобур. Рисола. Т.: Абу матбуот консалт, 2011. – 32 Б; З. Холманова. «Бобурнома» лексикаси тадқиқи. Филол. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 2009; Д.Хошимова. «Бобурнома» матнидаги тасвирий воситаларнинг инглиз тилига таржималари тадқиқи. филол.фан.док. ... дисс. – Тошкент, 2018; Каримов Р. «Бобурнома»даги шеърлар хорижий тилдаги таржималарининг қиёсий таҳлили. Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2003; М.Абдуллаева. «Бобурнома» ва «Шажараи турк»нинг қиёсий-типология таҳлили. Филол. фан. номз. ... дисс. – Самарқанд, 2004; Сулаймонов И. “Бобурнома”да ғолиб ва мағлуб шахс руҳий ҳолатининг бадиий тасвири. Филол.фан. док. ... дисс. – Самарқанд, 2020; Ҳазратқулова Э. Адабий-тарихий асарларда бадиий ижод масалалари (“Бобурнома” ва “Тарихи Рашидий” асосида). Филол. фанл. бўйича фалс. док (PhD) дисс. – Тошкент, 2022.

Tadqiqotining dissertatsiya bajarilgan oliy ta'lim muassasasining ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan bog'liqligi. Tadqiqot Samarqand davlat universitetining ilmiy-tadqiqot ishlari rejasiga muvofiq "Alisher Navoiy ijodi va adabiy ta'sir masalalari" mavzusidagi ilmiy yo'nalish doirasida bajarilgan.

Tadqiqotning maqsadi "Boburnoma"da tarixiylik va badiiy talqin masalasi hamda tarixiy voqelik va tarixiy shaxslar tasvirida muallif uslubini ochib berishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari.

Tarixiy-nasriy asarlar genezisi, taraqqiyoti va o'zbek nasri rivoji masalalarini ochib berish;

"Boburnoma"da muallifning tasvirlash uslubi va poetik mahoratini asoslash;

Asarda ifodalangan adabiy muhit, ijodkor shaxs tasviri, adabiy tanqid muammolarini aniqlash;

Asarda tasviri berilgan hukmdorlar shaxsiyatini aniqlash, ularga muallifning munosabati masalasini ochib berish;

"Boburnoma"da tasvirlangan ruhoniyyat kishilari shaxsiyatini yoritish orqali muallif e'tiqodi masalasini ochib berish.

Tadqiqot obyekti sifatida Zahiriddin Muhammad Boburning 2002-yilda nashr etilgan "Boburnoma" asari tanlangan.

Tadqiqotning predmetini "Boburnoma" asarida tarixiy shaxslar – ijodkor va hukmdorlar tasvirida muallifning uslubi masalasini belgilash tashkil etadi.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tavsifiy, qiyosiy-tipologik, biografik, psixologik usullardan foydalanildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

"Boburnoma"da muallifning adabiy-estetik qarashlaridagi novatorona yondashuv hamda u bilan munosabatda bo'lgan davr ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida ishtirok etgan tarixiy shaxslarni tasvirlashdagi rostgo'ylik, samimiylilik, adolat tamoyillari asosida soddalik, qisqalik, qiyoslash uslubi aniqlangan;

asarda tasvirlangan adabiy muhit, adabiy jarayon, an'anaviy janr va poetik shakllar davomiyligi, ijodkor shaxsi, mavqeini, insoniy qiyofasini konkret ko'rsatishdagi muallifning munaqqid sifatidagi xolisligi ochib berilgan;

"Boburnoma"da tarixiy shaxslar tasviri orqali davr voqeligining yoritilishi, ruhoniyyat kishilari shaxsiyati va e'tiqodi masalasi, buning muallif hayotiy faoliyati bilan aloqadorlik jihatlari, hukmdor shaxs va uning xarakteri ochib berilib, muallif shaxsiyatida tipiklik va o'ziga xoslik, hukmdorlik hamda diniy-ma'rifiylik xususiyatlari asoslangan;

tarixiy-nasriy asarlarning paydo bo'lishi, taraqqiyoti, o'zbek nasrining shakllanish jarayonlarida "Boburnoma"ning muhim memuar manba sifatidagi ahamiyati asoslangan.

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

davr va hudud adabiy muhiti, adabiy an'analari, ijodiy tamoyillarini o'rganishda "Boburnoma" asari muhim manba bo'lib xizmat qilishi asoslangan;

asarda turli sohalarga doir ma'lumotlar bilan birga adabiyotshunoslik, adabiy tanqidga oid qarashlarning yetakchilik qilishi dalillangan;

“Boburnoma”da tasvirlangan ijodkor va hukmdor shaxslar orqali davr adabiy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy muhit holatiga oid ma'lumotlar isbotlangan;

mumtoz adabiyot tarixi, o'zbek adabiy tanqidi tarixi, adabiyot nazariyasi, tarixiy poetika kabi darsliklarning mazmunan boyishiga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi. Tadqiqotda keltirilgan nazariy qarashlar asl ilmiy manbalar va mumtoz adabiyot namunalaridan olingani, muammoning aniq qo'yilgani, amalga oshirilgan tahlillar tarixiy-qiyosiy, tavsifiy, qiyosiy-tipologik, tahlil usullari vositasida asoslangani, nazariy xulosalarning amaliyotga tatbiq etilganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati shundaki, Boburning adabiy-estetik qarashlari va ilmiy mulohazalari, uning adabiyotshunos sifatidagi mahorati, an'anaga yondashish va novatorlik mahorati aniqlanib, poetik mazmun borasidagi ilmiy-nazariy qarashlar amaliy ko'rsatma sifatida foydalanishga xizmat qilishi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati. “Boburnoma”da tarkibi tarixan shakllangan adabiyotshunoslik janrlarining o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishi asoslangan bo'lib, o'zbek adabiy tanqidchiligi tarixi fanining o'quv darsliklari va qo'llanmalarini yaratishda, davr adabiy muhiti, undagi badiiyat va uslub muammosi, adabiy portret yaratish mahorati, adabiy janrlar davomiyligi, ijodkor va hukmdorlar shaxsiyati masalalarining yoritilishi, o'zbek adabiyoti tarixini yangi ma'lumotlar bilan boyitishda muhim manba bo'lib xizmat qilishi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. “Boburnoma” asarida ijodkor va hukmdor shaxslar tasviri bo'yicha olingan ilmiy natijalar asosida:

tarixiy-nasriy asarlarning paydo bo'lishi, taraqqiyoti, o'zbek nasrining shakllanish jarayonlarida “Boburnoma”ning muhim memuar manba sifatidagi ahamiyati yuzasidan olingan xulosalardan FA-A1-G004 raqamli “Qoraqalpoqlar tasavvurida ayol timsoli: etnologik tadqiqotlar” mavzusidagi fundamental loyihada belgilangan vazifalar ijrosida foydalanilgan (O'zR FA Qoraqalpog'iston bo'limi Qoraqalpoq gumanitar fanlar ilmiy tadqiqot institutining 2022-yil 15-fevraldagi 17.01/31-sonli ma'lumotnomasi). Natijada loyiha ishining mumtoz nasriy asarlarda adib uslubi, adabiy muhit va adabiy tanqidchilikning o'ziga xos ilmiy qirralarini o'rganishga doir tahlillar bilan boyishiga xizmat qilgan.

“Boburnoma”da muallifning adabiy-estetik qarashlaridagi novatorona yondashuv hamda u bilan munosabatda bo'lgan davr ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida ishtirok etgan tarixiy shaxslarni tasvirlashdagi rostgo'ylik, samimiylilik, adolat tamoyillari asosida soddalik, qisqalik, qiyoslash uslubiga oid nazariy xulosalaridan FA-F-1-005 raqamli «Qoraqalpoq folklorshunosligi va adabiyotshunoslik tarixini tadqiq qilish» mavzusidagi fundamental tadqiqot loyihada foydalanilgan (O'zR FA Qoraqalpog'iston bo'limi Qoraqalpoq gumanitar fanlar ilmiy tadqiqot institutining 2022-yil 15-fevraldagi 17.01/30-ma'lumotnomasi). Natijada o'zbek mumtoz adabiyoti tarixidagi ijodkorlar,

ruhoniyyat kishilari tazkirasining qoraqalpoq adabiyotshunosligi janrlariga ta'siri masalasini oydinlashtirish uchun xizmat qilgan.

Asarda tasvirlangan adabiy muhit, adabiy jarayon, an'anaviy janr va poetik shakllar davomiyligi, ijodkor shaxsi, mavqeini, insoniy qiyofasini konkret ko'rsatishdagi muallifning munaqqid sifatidagi qarashlaridan O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Samarqand viloyati bo'limi qoshidagi «Sadoqat» adabiy to'garagi mashg'ulotlarida foydalanilgan (O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Samarqand viloyati bo'limining 2022-yil 24-yanvardagi 10-sonli ma'lumotnomasi). Natijada to'garak mashg'ulotlarining mazmunan ko'lamdorligi va ta'sirchanligi oshishi kuzatilgan.

“Boburnoma”da tarixiy shaxslar tasviri orqali davr voqeligining yoritilishi, ruhoniyyat kishilari shaxsiyati va e'tiqodi masalasi, buning muallif hayotiy faoliyati bilan aloqadorlik jihatlari, hukmdor shaxs va uning xarakteri ochib berilib, muallif shaxsiyatida tipiklik va o'ziga xoslik, hukmdorlik hamda diniy-ma'rifiylik xususiyatlari haqidagi ilmiy ma'lumotlaridan O'z MTRKning “Madaniyat va ma'rifat” teleradiokompaniyasining 2022-yil 10-fevraldagi «Buyuk yurt allomalari» nomli adabiy-ma'rifiy ko'rsatuvi va eshittirishi tayyorlanishida dissertatsiya xulosalaridan amaliy foydalanilgan (O'z MTRKning 2022-yil 10-fevraldagi 02-02-03/30-sonli ma'lumotnomasi). Natijada ko'rsatuv va eshittirishlarning ilmiy ko'rsatkich va dalillar bilan boyishiga xizmat qilgan.

Tadqiqot natijalarining aprobatyasi. Tadqiqot natijalari 5 ta xalqaro va 5 ta respublika ilmiy-amaliy anjumanlarida qilingan ma'ruzalarda jamoatchilik muhokamasidan o'tgan.

Natijalarning e'lon qilinganligi. Dissertatsiya mavzusi bo'yicha 16 ta ilmiy ish, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlarda 6 ta maqola, shundan 4 tasi respublika hamda 2 tasi xorijiy jurnallarda, 5 ta respublika, 3 ta xalqaro konferensiya to'plamlarida nashr etilgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Kirish va uch asosiy bob, xulosa hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat. Umumiy hajmi 148 sahifani tashkil etadi.

DISSERTATSIYANING ASOSIY MAZMUNI

Kirish qismida mavzuning dolzarbligi, o'rganilish zarurati asoslangan bo'lib, tadqiqotning maqsad va vazifalari, ob'ekti va predmeti aniqlangan, tadqiqotda foydalanilgan metodlar ko'rsatilgan, tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati bayon qilingan, olingan natijalarning ishonchliligi asoslangan, natijalarning amaliyotga joriy qilinishi, nashr etilgan ishlar va dissertatsiya tuzilishi bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

Dissertatsiyaning “**Adabiy-tarixiy asarlar va “Boburnoma”ning badiiy xususiyatlari**” deb nomlangan birinchi bobi uch fasldan iborat. Bobning birinchi

fasli “O‘zbek nasrining shakllanishi va taraqqiyoti” deb nomlangan. O‘zbek mumtoz adabiyotining uzoq o‘tmish tarixida nasriy asarlar muhim ahamiyaga ega bo‘lgan. Shu bois, adabiyot tarixini nasriy asarlarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Ma’lumki, nasrning ham o‘ziga xos qonun qoidalari, ifoda usullari mavjud. Dastlabki nasriy asarlar yaratilishi bevosita xalq og‘zaki ijodi bilan bog‘liq holda shakllangan bo‘lsa, keyinchalik bu jarayon O‘rxun-Enasoy yodnomalari, “Qissasi Rabg‘uziy”, “Bang va chog‘ir”, “O‘q va yoy”, “Boburnoma”, “Miftohul-adl”, “Gulzor” va boshqa bir qator asarlarda davom etdi. O‘zbek adabiyotida tom ma’nodagi nasriy asarlar taraqqiyoti shubhasiz Alisher Navoiy nomi bilan bog‘liqdir. Navoiy ham adabiy merosining katta qismini nasr tashkil etishini quyidagicha ifodalagan edi:

Nazmu nasrim kotibi taxminshunos,

Yozsa, yuz ming bayt etar erdi qiyos. (“Lisonut-tayr”).

Uning “Munshaot”, “Vaqiya”, “Majolis un-nafois”, “Xamsatul mutahayyirin”, “Holoti Sayyid Hasan Ardasher”, “Holoti Pahlavon Muhammad”, “Nasoyim ul-muhabbat”, “Tarixi anbiyo va hukamo”, “Tarixi muluki Ajam”, “Muhokamat ul-lug‘atayn”, “Mezonul-avzon”, “Mahbubul-qulub” kabi asarlari nasrning go‘zal namunalari sanaladi. Nasriy asarlar yozish an‘anasi uzoq o‘tmishga ega bo‘lib uning Sharq adabiyotidagi qadimiy namunalariga hind adabiyotidagi “Ramayana”, “Panchatantra”, “Kalila va Dimna”, arab adabiyotidagi As-Saolibiyning “Yatimatad-dahr”, tazkirasi, Ibn-al-Asrning “Komilfid-ta’rix”, Ibn Xallikonning “Vadayotal-a’yon”, shuningdek arab tilida yaratilgan Forobiy, Ibn Sinolarning ayrim asarlari, fors-tojik adabiyotida Sa’diyning “Guliston”, Nosir Xisravning “Safarnoma”, Jomiyning “Bahoriston” kabi asarlarini keltirish mumkin. Ahamiyatli jihati shundaki, Boburning “Boburnoma” asarida ushbu an‘ana muvafaqqiyatli davom ettirildi va o‘zining eng yuksak cho‘qqisiga ko‘tarildi.

Zahiriddin Muhammad Bobur o‘zining “Boburnoma” asari orqali o‘zbek nasri taraqqiyotiga beqiyos hissa qo‘shdi, deyish mumkin. O‘ziga xos tasvirlash uslubiga ega bo‘lgan mazkur asarda muallif hayoti davomida Movarounnahr, Xuroson, Hindistonda o‘zining ko‘rgan, kechirganlari, boshidan o‘tkazgan voqea-hodisalari, adabiy va ilmiy muhit, madaniy hayot, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar haqida ma’lumotlar beradi. Bunda muallif o‘ziga xos uslubda, ham bir shaxs, har bir joy haqida fikr bildirganda realikka, haqqoniylikka qat’iy amal qiladi. Bu xususida Boburning o‘zi asarida ham shunday yozgan edi: “Bu bitilganlardin g‘araz shikoyat emas, rost hikoyatturkim, bitibturmen. Bu mastur bo‘lg‘onlardin maqsud o‘zning ta’rifi emas, bayoni voqii bu edikim, tahrir etibturmen. Chun bu tarixda andoq iltizom qililibturkim, har so‘zning rostini bitilgay va har ishning bayoni voqiini tahrir etilgay...”⁴. Asarda muallif hayoti davomida o‘zi bilan munosabatda bo‘lgan juda ko‘plab shaxslarning xarakterini, insoniy qiyofasini konkret tasvirlarda ko‘rsatib berishga harakat qiladi. “Boburnoma” orqali o‘quvchi ko‘z o‘ngida o‘sha davr manzarasi, turli tuman shaxslar (hukmdorlar, siyosiy va harbiy kishilar, ijodkorlar, rassom va san’atkorlar va h.k.) portreti jonli tarzda

⁴Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома. Шарҳ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 9.

namoyon bo'ladiki, bu muallifning o'ziga xos tasvir uslubidan dalolatdir. Ushbu faslda "Boburnoma"ning o'zbek nasri tarixidagai muhim ahamiyati, o'ziga xos original tasvirlashda muallif mahorati kabi masalalar batafsil yoritildi.

Bobning ikkinchi faslida **"Boburnoma" asarining adabiy-tarixiy ahamiyati** masalasi tadqiq etilgan. Zahiriddin Muhammad Bobur shaxsiyati va ijodi haqidagi ma'lumotlar u hayotlik paytida yozilgan bir qator manbalarda uchraydi. Xususan, Mirzo Muhammad Haydarning "Tarixi Rashidiy" asarida⁵, Muhammad Solihning "Shayboniynoma" dostonida⁶ va boshqa bir qancha tazkiralarda uchratish mumkin. Shuningdek, Sayfi Chalabiyning (XVI asr) "Sayohatnoma" asarida⁷ ham Boburning Shayboniixon bilan kurashi tasvirlari, uning Ubaydullaxonga yo'llagan maktubi, shuningdek Hindistonni qo'lga kiritishidan Humoyun zamonigacha bo'lgan Hindiston tarixi haqida ma'lumotlar berilgan.

Tom ma'nodagi boburshunoslik asosan XX asrdan boshlandi, desak, mubolag'a bo'lmaydi. Bu davrda turkiy xalqlar adabiyotida Bobur ijodini o'rganish, asarlarini tarjima qilish va nashr ettirish ancha jonlanganini kuzatish mumkin. Jumladan, turk olimi F.Ko'prulu Bobur asarlari qo'lyozma nusxalarini topib, ular haqida ma'lumotlar beradi, she'rlarini nashr qildiradi. Shu bilan u Turkiyada boburshunoslik ilmiga asos soladi.

Ma'lumki, Boburning "Boburnoma" asari mutaxassislar tomonidan ancha keng o'rganilgan. Asar dastlab Mirzaxon ibn Bayramxon tomonidan fors tiliga, Vitsen golland tiliga, J.Leydin, V.Erskin, A.Beverij, U.Tekstonlar ingliz tiliga, Pave de Kurteyl, Jon Lui Bakie Grammon fransuz tiliga, Mirzo Haydar Ko'ragoniy, Rashid Attor Navdiy urdu tiliga, Rashit Rahmati Arat turk tiliga, Mixail Sale rus tiliga, Yugjit Navalpuriy hindchaga tarjima qilishgan. Shuningdek, asarning yapon, xitoy, arab tillaridagi tarjimalari ham amalga oshirildi.

Asarning tanqidiy matnini yaratish yo'lida bir qator ishlar amalga oshirildi. Bu jarayonda, albatta, yaponiyalik olim E.Mano⁸ (1995), S.Hasanov (2002) amalga oshirgan ilmiy-tanqidiy matn mukammal ishlardan hisoblanadi⁹.

"Boburnoma"ning hozirgacha o'n yettita qo'lyozma nusxasi mavjud bo'lib¹⁰, asar dunyoning o'n yetti tiliga tarjima qilingani ham asarga bo'lgan qiziqishning katta ekanidan dalolat beradi.

"Boburnoma" manbalarda turlicha nomlar bilan, xususan "Voqeoti Boburiy", "Tuzuki Boburiy", "Tavorixi Boburiy", "Boburiya", "Boburnoma" kabi nomlarda beriladi. Muallifning o'zi asosn "Vaqoe'" tarzida tilga oladi. Gulbadanbegim o'zining "Humoyunnoma" asarida ham "Vaqoe'", "Voqeanoma" shaklida qo'llaydi. Asarning turk tiliga tarjima qilgan va ilmiy matnini tayyorlagan olim Rashid Rahmati uni "Vaqoe'" (Bobur xotiroti) deb nomlaydi.

⁵Мирзо Мухаммад Хайдар Аъзий. Тарихи Рашидий / Нашрга тайёрловчи О.Жалилов. – Т.: Ўзбекистон НМИУ, 2011. – Б. 476.

⁶Мухаммад Солих. Шайбонийнома: дoston // тахрир хайъати А.Қаюмов ва бошқ.; Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Э.Шодиёв. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.

⁷Сайфи Чалабий. Саёхатнома.

⁸

⁹Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 72.

¹⁰Asar dunyoning 17 ta tiliga 32 marta tarjima qilingan

Bundan boshqa biror bir nashrda asar bu tarzda nomlanishi ko‘zga tashlanmaydi. Shu o‘rinda asarni muallif nomlaganidek “Vaqoe” deb nomlash va keyingi nashrlarda ham bunga amal qilish maqsadga muvofiq bo‘lardi, deb o‘ylaymiz.

XVI asr voqealarini aks ettiruvchi “Tavorixi guzida - Nusratnoma”, “Shayboniynoma”, “Badoe’ ul-vaqoe”, “Mehmonnomai Buxoro” va boshqa bir qancha asarlar o‘zbek va tojik tillarida yaratildi. Bu asarlarda o‘sha davr tarixiy voqealari “Boburnoma”dan farq o‘laroq mavjud an‘ana tarzda yoritib berilgan. Ulardan faqat Zayniddin Mahmud Vosifiyning “Badoe’ ul-vaqoe” asari o‘zining ilmiy-adabiy qiymati bilan alohida ajralib turadi. Shu jihati bilan mazkur asar “Boburnoma”ga o‘xshab ketadi. Ta’kidlash lozimki, bu ikki asar o‘zaro memuar janriga mansubligi jihatidan o‘xshashlik kasb etsa-da, ammo ulardagi tasvirlash uslubida mualliflarga xos bo‘lgan xususiyatlar bilan farq qiladi.

“Boburnoma” muallif tomonidan original bir uslubda, dabdabalilik, manmanlikdan holi, oddiy va shu bilan birga jonli hamda obrazli tarzda yozilganligi bilan shu tipdagi asarlardan tubdan farq qiladi. Shu boisdan mazkur asarga bo‘lgan qiziqish bugungi kunda tobora kuchayib bormoqda.

Bobning uchinchi faslida **“Asarda adabiy uslub masalasi va muallif mahorati” o‘rganilgan.** “Boburnoma” yuzasidan bir qator tadqiqotlar, o‘rganishlar olib borilgan bo‘lsada asarning uslubi masalasi alohida aspektida tadqiq etilmagan. Asarni turli soha mutaxassislar o‘zlarining tadqiqot yo‘nalishlaridan kelib chiqqan holda o‘rgangan, tadqiq va tahlil etishgan, lekin uning adabiy uslubi masalasi atroflicha yoritilmagan. Ma’lumki, har bir ijodkor, yozuvchi o‘ziga xos bo‘lgan uslubda ijod qiladi. Shu bois har bir ijodkorning uslubini belgilash, yo‘nalishini aniqlash muhim vazifalardan sanaladi. Adabiyotshunoslikda mazkur masalasi xususida ham turlicha fikrlar mavjudligini kuzatish mumkin. Xususan, Abdurauf Fitrat ijodiy uslub haqida shunday fikr yuritadi: “Go‘zal san’atlarda har millatning o‘ziga maxsus uslubi bordir. Navoiy o‘zining “Majolis un-nafois” kitobida ba’zi shoirlarning tarjimai holini yozg‘andan keyin “turkona” yozadir, “Turkona she’rlari bor” deb ko‘rsatadirkim, bu “turk uslubida yozadir” demakdan boshqa narsa emas”¹¹. Ko‘rinadiki bunda Fitrat turkiy adabiyotdagi uslub masalasini ilgari surmoqda.

“Boburnoma”ning adabiy uslubi masalasiga e’tibor beradigan bo‘lsak, unda asosan ikki xil uslub qo‘llanilganini kuzatish mumkin:

1. Xotiralarni bayon qilish uslubi;
2. Voqealar izidan borib, ularni qayd etish yo‘li.

Muallifning bunday yo‘l tutishi birinchidan, adabiy-estetik talablar natijasi bo‘lsa, ikkinchidan, asarning ilmiy badiiy qimmatini oshirishga ham xizmat qilganidir. Shu bois asarga faqat memuar-esdalik sifatida qarash emas, balki ma’lum estetik ehtiyoj talabi sifatida yaratilgan deb qaralsa muallifning maqsadi oydinlashgan bo‘ladi.

“Boburnoma”ning janri masalasida ham mutaxassislar turlicha yondashishganini ko‘rish mumkin. Bu haqda maxsus tadqiqot olib borgan olim

¹¹Фитрат А. Адабиёт қондалари. 1995. – Т.: Фан. – Б.21

Hasan Qudratullayev o'zining tadqiqotida¹² ancha keng to'xtalib o'tadi. Olim o'zining kuzatishlari natijasida asarni "badiiy-voqeiy-ilmiy sarguzasht" asar sifatida baholaydi. Shuningdek, ushbu tadqiqotda olim asarning badiiy xususiyatlarini ancha sinchkovlik bilan talqin etadi, o'zining asosli mulohazalarini taqdim etadi.

Keyingi davrda amalga oshirilgan tadqiqotlardan olima M.Abdullaevaning "Tarixiy-nasriy asarlar badiiyatining qiyosiy tahlili" ("Boburnoma" va "Shajarai turk"ning badiiy qiyosi) nomli ishida asarni "badiylashgan tarixiy memuar" tarzida talqin etadi¹³. Shu o'rinda asarning kitobxonni o'ziga tortadigan jihatlar: "Boburnoma"ning ta'sir kuchini oshirgan va uning o'qishlilikini ta'minlagan omillardan biri undagi shoirona zavq bo'lgan¹⁴ ini alohida ta'kidlash lozim.

"Boburnoma" asarida muallifning voqealarni bayon etishda tavsifiylikka, ularga munosabat bildirishda, baho berishda rostbayonlikka, xolislikka asoslanishi, tarixiy shaxslar portretini berishda ob'ektiv yondashishi, tabiat manzaralari va narsa buyumlar tasvirida muallif mahorati, tarixiy voqealarni yoritishda ilmiylik mezoniga amal qilish va shu bilan birga har doim badiiylikka intilish asarning o'ziga xos original bir uslubda maydonga kelishiga sabab bo'lgan.

Asarning uslubi masalasida yuqorida keltirilgan adabiyotshunos H.Qudratullayevning fikrlarini ma'qullagan holda ba'zi mulohazalarni bildirib o'tishni joiz deb topdik. Birinchidan, asarning badiiyligi ko'rsatuvchi omillar sifatida uning tarkibida she'riy parchalarning va badiiyat kasb etuvchi lavhalarning kiritilganligidir. Bu jihatlar asarning badiiyligini oshirish bilan birga asarning o'qishli bo'lishini ham ta'minlagan. Ikkinchidan, asarda muallif olimlarga xos ziyraklik bilan har bir narsaga diqqat qaratishi, mushohada yuritishi va ma'lum ilmiy xulosalarini ifodalashi kuzatiladi. Bobur faqat ijodkorlarga, ularning asarlariga baho berib qolmasdan boshqa sohalar haqida ham mulohazalar yuritadi. Xususan, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, tarix, jug'rofiya, dinshunoslik, iqtisod, insho, siyosat, tibbiyot va boshqa ko'plab sohalar haqida muhim ma'lumotlar keltiradi, ularga muallif o'zining ilmiy mushohadalarini bildiradi. Uchinchidan, asarda tarixnavislik uslubi – bunda muallif ma'lum voqea hodisani tasvirlashda aniq sanalar, raqamlarni keltiradi, ularga o'zining munosabatini bildiradi. Shuningdek, Bobur voqealar tasvirida xronologik ketma ketlikka qat'iy amal qiladi.

Dissertatsiyaning ikkinchi bobi **"Boburning adabiy-estetik qarashlari masalasi"** tarzida nomlangan bo'lib mazkur bob uch faslni o'z ichiga oladi. Bobning **"Boburnoma"da adabiy muhit ifodasi** nomli birinchi faslida XV asrning ikkinchi yarmi XVI boshlaridagi Movarounnahr va Xuroson hududlarida

¹²Қудратуллаев Х. "Бобурнома"нинг тарихий-адабий ва услубий таҳлили (Навоий, Бобур, Хондамир ва Восифий насрининг қиёсий таҳлили асосида). 10.01.03 – Ўзбек адабиёти тарихи. Ф.ф.док. дисс. – Т.: 2003. – Б. 342.

¹³Абдуллаева М. Тарихий-насрий асарлар бадийятининг қиёсий таҳлили ("Бобурнома" ва "Шажараи турк"нинг бадий қиёси) 10.01.03 – Ўзбек адабиёти тарихи. ф.ф.н. дисс.. – Т.: 2008. – Б 76.

¹⁴ Тожибоева М. Жадид адиблари ижодида мумтоз аъёналари. ф.ф.док.дисс иши. – Т. 2017.

mavjud adabiy muhitlar faoliyati tadqiq etilgan. “Boburnoma”da muallif o‘zi tasvir etgan hudud haqida ma’lumot berganda, albatta u yerdagi ijod ahli va adibiy muhit xususida ham batafsil ma’lumotlar berishga harakat qiladi. Jumladan, asarda Samarqand, Andijon, Kobul, Hirot shaharlaridagi ijodkorlar, adabiy davralar haqida ta’sirchan lavhalar beriladi. Bu jarayonda ham muallif o‘ziga xos uslubda yondashganini kuzatish mumkin. Bobur ma’lum tarixiy shaxslar, xususan Umarshayx mirzo, Husayn Boyqaro, Sulton Mahmud mirzo, Boysunqur mirzo, Sulton Ahmad mirzo kabi temuriy hukmdorlar shaxsiyati, faoliyati haqida tahlillarida Farg‘ona, Samarqand, Hirotidagi adabiy-madaniy hayot xususida ham batafsil ma’lumot berish orqali o‘quvchini o‘sha davr haqida atroflifcha xabardor qilishga intilganini ko‘rish mumkin.

Adabiy muhit – ijod ahli uchun barcha sharoitlar yaratilgan, ularning ijodiy kamoloti rivojida ijobiy ta’sirga ega adabiy davra sanaladi. Ma’lumki, bunday adabiy muhitlar asosan poytaxt shaharlarda shakllangan va uning rivoji, taraqqiy etishida ma’lum hukmdor ta’siri nihoyatda zarur bo‘lgan. Masalan, Hirot adabiy muhitida Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy, Qo‘qonda Amir Umarxon, Xivada Ogahiy va Muhammad Rahimxon Feruz (Soni) kabilarni keltirish mumkin.

Bobur Samarqand adabiy muhiti haqida ancha keng ma’lumot berishga harakat qiladi. Bilamizki, Samarqand muhitida iste’dodli ijodkorlar ko‘p bo‘lgan. Masalan, Bobur Boysunqur mirzo haqida: “...nasta’liq xatini xeyli xo‘b bitur edi. Naqqoshlikda ham iligi yomon emas edi. She’rni ham tavre aytur edi. Odiliy taxallus qilur edi. She’riy devon tartib qilg‘uncha bo‘lmaydur edi... Samarqandda Boysunqur mirzoning g‘azallari oncha shoyi’durkim, kam uy bo‘lg‘ay erdikim, mirzoning ash’ori ul uyda bo‘lmag‘ay edi”¹⁵. Bundan Boysunqur mirzoning ancha iste’dodli shoir bo‘lganini, Samarqand ahli ham she’riyatga, ijod ahliga nisbatan e’tiborsiz bo‘lmaganini anglash mumkin.

Ushbu davr adabiy muhitlari haqida fikr yuritganda, albatta Hirot muhiti xususida alohida to‘xtalish lozim bo‘ladi. Bu adabiy muhit Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy homiyligi va rag‘bati sabab ancha shuhrat topgan edi, buni Bobur ham ko‘p bor ta’kidlaydi. “Boburnoma”da “... Sulton Husayn mirzoning zamoni ajab zamone edi, ahli fazl va benazir eldin Xuroson, bataxis Hiri shahri mamlu edi. Har kishiningkim, bir ishg‘a mashg‘ullig‘i bor edi, himmati va g‘arazi ul edikim, ul ishni kamolga tegurgay”¹⁶. Hirotidagi adabiy, madaniy hayot tasviri Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonida ham quyidagicha beriladi:

Olloh-olloh, ne Hiri, bu Hiri,

Bir-biridan turfa aning har biri¹⁷.

Shuningdek, bu muhitda Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy rahnamoligida ilm-fan, adabiyot, san’at, minniatyura kabilar ham rivoj topganligini misollar orqali ko‘rsatib o‘tadi. Musiqa bilan mashg‘ul bo‘lgan Qulmuhammad Udiy, Shayx Noyi, G‘ulom Shodiy, Husayn Udiy, va hatto Pahlavon

¹⁵Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 72.

¹⁶Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 137.

¹⁷Алишер Навоий. Хамса / Нашрга тайёрловчи А.Ҳожиаҳмедов. – Т.: Янги аср авлоди, 2010. – Б. 66.

Muhammadning ham musiqadan yaxshi xabardorligini misollar bilan keltirib o'tadi. Bobur Hirot adabiy muhitini tasvirlashda tarixiy shaxslarni turli xil guruhlariga tasniflagan holda beriganini kuzatish mumkin. Xususan, avlodi, umarosi, sudur, vuzaro, shuaro, xushnavislar, musavvirlar, ahli nag'ma, musannif va h.k. Ayni shu tasniflarda Boburning adabiy tanqidchi sifatidagi mahorati namoyon bo'ladi. Jumladan, Bobur adabiyotshunoslikning muhim jihatlariga e'tibor qaratadi, ijodkor, uning asari mazmuni va g'oyasi kabilar muallif tomonidan chuqur ilmiy tahlil etiladi.

“Ijodkor tarixiy shaxslar tasviri va adabiy-tanqidiy qarashlar in'ikosi” nomli ikkinchi faslda tadqiq etilyotgan adabiy muhitlarda faoliyat yuritgan ijod ahli haqida fikr yuritilgan. “Boburnoma”da juda ham ko'p tarixiy shaxslarning adabiy portretlarini, ruhiy holatlarini ma'lum badiiylik mezonlari asosida umumlashtirib tasvirlanganini kuzatish mumkin. Muallif bu jarayonda oddiy fuqarodan tortib davr hukmdorigacha bo'lgan tabaqa vakillari tasviriga bir xil tarzda munosabatda bo'lgani e'tirofqa loyiq sanaladi. Bobur hukmdor shaxs haqida fikr yuritadimi yoki oddiy shaxs haqida ma'lumot beradimi ularga nisbatan ob'ektiv yondashganini, bir xil uslubda bayon qilishini ko'ramizki, bu faqat unga xos bo'lgan tasvirlash uslubi hisoblanadi. Asarda ijodkor tarixiy shaxslar adabiy portretlari tasvirlarida ham bu holatni kuzatish mumkin. Bobur tasvirlayotgan shaxsning ham tashqi qiyofasi, ham ichki olami haqida shunchalik mukammal ma'lumot beradiki, o'quvchi ko'z o'ngida ma'lum bir tipik shaxs gavdalanadi.

Bobur “Boburnoma”da Sharq tazkirachilik an'alariga xos bir tarzda ijodkorlar adabiy portretlarini tasvirlashga harakat qilgan. Unda muallif tasvir etayotgan shoir zikrida uning shaxsiyati, ijodi va davr adabiy muhitidagi o'rni kabi masalalarga o'ziga xos tarzda e'tibor qaratadi.

Bobur Hirot adabiy muhiti haqida ma'lumot berar ekan bu muhit rivojida beqiyos hissa qo'shgan Alisher Navoiy nomini alohida ehtirom bilan tilga oladi. Boburdan oldin ham Navoiy haqida bir qancha manbalarda ma'lumotlar berilgan, ularda asosan an'anaviy tasvirlar ko'proq ko'zga tashlanishini aytish lozim. Lekin “Bobur qarashlarida esa Navoiy siymosi bilan bog'liq fikrlari o'z zamondoshlarinikidan o'ziga xosligi bilan farqlanib turadi”¹⁸. Bunda ham Bobur o'ziga xos yo'ldan borganligini, original tarzda yondashganini ko'rish mumkin. Sababi “... u ulug' o'zbek shoiri Alisher Navoiy, tojik shoiri Badriddin Hiloliy, rassom miniatyuristlardan Kamoliddin Behzod kabilar haqida so'z yuritar ekan, ularga xarakteristika berishda Boburning badiiy ijod masalalariga munosabati ham ifoda etilgan”¹⁹. Bobur ijodkor shaxslar tasvirida ham o'zining an'anasiga amal qilib, talabchanlik bilan munosabatda bo'lganini ko'ramiz. Uning Navoiy haqidagi ma'lumotlarini sharhlagan adabiyotshunos N.Otajonov shunday yozadi: “... u Navoiyni atigi bir sahifada g'oyibona nihoyatda aniq va nozik tasvirlaydi. O'ylaysizki, bu ikki ulug' zot azal-azaldan xuddi Husayn Boyqaro bilan Alisherbek singari ajralmas qalin do'st bo'lgan. Navoiy qiyofasi hamda ichki dunyosini u bilan doimiy hamroh va hamsuhbat bo'lib yurgan zotlardan ham hech

¹⁸ Юсупова Д. Ўзбек адабиёти тарихи (Алишер Навоий даври). – Т.: Академнашр, 2013. – Б. 8.

¹⁹ Ўзбек адабиёти тарихи. 3-жилд. – Т.: Фан, 1978. – Б. 75.

biri bunchalik samimiy va latif chiza olmagan bo'lsa kerak. Bunda chin insoniy hayrat va afsus ham, e'tirof va inkor ham, faxriya va nadomat ham bor. Oxir-oqibatda o'quvchi ko'z o'ngida shunday bir siymo o'zining bor-bo'yi bilan gavdalanadiki, har qanday odam ham unga havas qilmay, tahsin o'qimay, haqiga duo qilmay qolomaydi"²⁰. Alisher Navoiy siymosi "Boburnoma"ning o'n olti o'rnida turli xil munosabat bilan tilga olinadi. Dastlabki ma'lumot asarning Andijon tasviriga bag'ishlangan matnida uchraydi: "Eli turkdir. Shahri va bozorisida turkiy til bilmas kishi yo'qtur. Elining lafzi qalam bila rosttur. Ani uchunkim, Mir Alisher Navoiyning musannafoti, bovujudkim Hirida nash'u namo topibtur, bu til biladur"²¹. Bu o'rinda Bobur Andijon ahlining tili haqida ma'lumot berish jarayonida uni Navoiy asarlarining badiiy tiliga hamohang ekaniga urg'u bermogda.

Bobur Alisher Navoiyning davlat arbobi sifatidagi faoliyatiga e'tibor qaratib, uning "Ahli fazl va ahli hunarg'a Alisherbekcha, murabbiy va muqavviy ma'lum emaskim, hargiz paydo bo'lmish bo'lg'ay"²² deya yuqori darajada e'tirof etadi. Uning homiyligi va rag'batlari ostida kamolga yetgan bir qator ijod ahli, san'atkor, rassom, ahli hunar haqida ham batafsil ma'lumot beradi. Shuningdek, uning davlat, yurt obodonchiligi yo'lida amalga oshirgan ishlari ham beqiyos ekanini ko'rsatib o'tadi: "Muncha binoyi xayrkim, ul qildi, kam kishi mundoqqa muvaffaq bo'lmish bo'lg'ay"²³.

"Boburnoma"da adabiy portreti tasvirlangan Shayxim Suhayliy, Muhammad Solih, Binoiy, Saidxon kabi ijod ahli, ular faoliyati haqida ham ishda atroflicha ma'lumotlar berilgan, tahlillar amalga oshirilgan.

Ikkinchi bobning **"Mutasavvif ijodkorlar tasviri va muallif shaxsiyati"** nomli uchinchi faslida Boburning hayotiy faoliyatida muhim o'rin tutgan din peshvolari, valiy zotlar haqida ilmiy mulohazalar bayon etilgan.

Bobur hayotiy faoliyati, ijodi, shaxsiyati va dunyoqarashini tasavvuf ta'limoti, xususan naqshbandiya tariqatisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bobur fenomeni – tasavvufning o'ziga xos hosilasi, naqshbandiya tariqatining ko'p asrlik taraqqiyoti mahsuli sanaladi. Temuriy hukmdorlarning, shahzodalarning tasavvuf pirlariga murid tushishi Sohirqiron Amir Temurdan boshlangan, deyish mumkin. Temuriylar har doim tasavvuf piru murshidlari ruhidan madad olib, o'zlarini shayxlar madadi bois shunday yuksak martabalarga erishgan hisoblab kelishgan. Aytish mumkinki, tasavvuf temuriylar uchun ma'naviy panoj bo'lgan. Bobur ham ushbu an'analarga sodiq qolgan holda doimo tasavvuf ahliga, o'zi pir deb e'tiqod qilgan mutasavvif shaxslarga alohida hurmat, ehtirom ko'rsatgan.

"Boburnoma"da muallifning Xoja Ubaydulloj Ahrorga nisbatan chuqur ehtiromi va mustahkam e'tiqodi borligi seziladi. Otasi Umarshayx mirzoning Xoja Ubaydullohga e'tiqodi borligini ta'kidlash orqali ulug' pir nomi "Boburnoma"ning

²⁰ Отажонов Н. Бобурнома жаҳон адабий жараёнида. – Т.: 1994. – Б. 72.

²¹ Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 34.

²² Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 132.

²³ Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 133.

dastlabki sahifalaridanoq tilga olinadi. Asarda muallif Samarqandni egallashi haqidagi voqealarni bayon qilar ekan, Xoja Ubaydulloh haqida shunday yozadi: "...o'sha fursatda ajoyib tush ko'rdim. Tush ko'rsam, hazrati Xoja Ubaydulloh kelmishlar, men istiqbollariga chiqibman. Xoja kelib o'tirdilar... o'ng qo'limdan yo chap qo'limdan tutib shunday ko'tardilarki, bir oyog'im yerdan uzildi..."²⁴ Shu voqeadan bir necha kun o'tib, Bobur Samarqandni egallaydi.

Karnon qal'asida o'limni bo'yniga olib turgan Boburga Xoja Ubaydullohdan g'oyibona najot kelishi Bobur e'tiqodining cho'qqisidir. Bobur ikki rak'at namoz o'qigach, boshini sajdaga qo'yib munojot qilar ekan, ko'zi uyquga ketib tush ko'radi. Tushida Xoja Ubaydullohning nabirasi Xoja Ya'qub fath va g'alaba hozir Boburga nasib qilib turganini aytib uyg'onishga da'vat qiladi. Hayratlanarlisi shundaki, shu zamonda qutqarishga yetib kelgan Boburning odamlaridan Qutlug' Muhammad barlos ham tushuida Xoja Ubaydullohni ko'rgani, Boburning Karnon kentida ekanidan pir orqali xabar topganini bayon etadi.

Bobur Xoja Ubaydullohga yuksak e'tiqodi bois uning "Volidiya" asarini katta ixlos va samimiy niyat bilan tarjima qilganida ham ko'rish mumkin. Bobur temuriy hukmdorlar kabi naqshbandiya tariqati vakillariga katta ehtirom ko'rsatish bilan birga davlat boshqaruvida ham ularning maslagiga tayanib ish ko'radi. Bobur Xoja Ubaydulloh va uning avlodlarini kamsitgan, behurmat qilgan odamlarni yoqlamaydi. O'z amakisi bo'lsa-da, Samarqand taxtiga o'tirgan Sulton Mahmudxonning adolatsiz siyosati va saltanatda axloqiy buzuvchilikning avj olishi, Xoja Ubaydullohning avlodiga salbiy ta'siri borligini bayon etib, Sulton Mahmudxonni bad e'tiqod kishi sifatida e'tirof etadi.

Ishda shuningdek, Boburning Xoja Yahyo, Xoja Ya'qub, Maxdumi A'zam Kosoniy Dahbediy, Mavlonoyi Qozi Abdulloh, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi siymolar shaxsiyati bilan bog'liq jihatlar tahlil qilingan, muallifning ularga bo'lgan munosabati o'rganilgan

Dissertatsiyaning uchinchi bobi **"Boburnoma»da Bobur xarakteri va hukmdor shaxslar tasviri"** deb nomlangan. **"Hukmdor shaxs va uning xarakteri masalasi"** nomli birinchi faslda asarda tasvirlangan hukmdorlar shaxsiyati va ularning xarakteri masalasi tadqiq etilgan. "Boburnoma"da muallifning mamlakat hukmdori, podshohi sifatida o'zidan oldin yashab o'tgan va o'z davrining saltanat hukmdorlari, davr sultonlari va shohlar faoliyatiga bergan ob'ektiv bahosini kuzatish mumkin. Bunday tasvirlarda Bobur davlat boshqaruvida amal qilish lozim bo'lgan eng muhim jihatlar alohida e'tibor qaratadi, davlatchilik siyosati, saltanatni asrash, uning qudratini yuksaltirish, tasarrufiga kiritgan hududlarni bir butunlikda idora qilish, askarlarni hamma ehtiyojlarini ta'minlash kabi jihatlar hukmdorga xos fazilatlar ekanini ta'kidlaydi, o'zi ham doim shunga amal qiladi.

²⁴Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. Toshkent., O'qituvchi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008. 77 b.

Bobur hukmdorlardagi shijoatlilik va mardonalik sifatlarini qattiq hurmat qiladi. Bu boradagi fikrlari asarning dastlabki qismlaridanoq otasi Umarshayx haqidagi ta'riflaridan boshlanadi: “Umarshayx mirzo... Bisyor saxovati bor erdi. Xulqi dag'i saxovatcha bor edi... shujo' va mardona kishi edi... uch masof urush qilib edi...”²⁵.

Asarda Boburning Sulton Husayn Boyqaroning hukmdorlik faoliyati, harbiy taktikasi haqidagi fikrlari ahamiyatlidir. Bunday tasvirlarda Bobur mamlakatni boshqarishning, yurtga sulton bo'lishning bir qancha talablari, kurashlarda jasorat ko'rsatishi, oldiga qo'ygan maqsadi sari intilishi kabi jihatlar tahliliga e'tibor qaratib: “Sulton Husayn mirzo ham Hirini ushbu yo'sunluq g'ofilliqta olibtur” tarzida tasvirlagan Bobur ba'zi janglarda unga taqlidan ish tutganligini ham ko'rish mumkin. Bunday holatlar, albatta, Bobur hali yosh, tajribasi shakllanmagan paytlardagi janglarda uchrasa, keyinchalik yoshi ulg'ayib, harbiy tajribasi oshib, mohir sarkarda bo'lgan vaqtlarida esa o'ziga xos bo'lgan usullardan foydalanadi.

“Boburnoma”da ko'p fikr yuritilgan hukmdorlardan biri, shubhasiz Shayboniyxon sanaladi. Muallif asarining deyarli har sahifasida uning nomini tilga olib o'tadi. Shayboniyxon shaxsiyatiga baho bergan Bobur uni temriylar saltanatini, madaniyati va shuhratini inqirozga olib kelgan shaxs sifatida tasvirlaydi. Asarda Bobur bu shaxsning g'ayriinsoniy xislatlari, janglarda, davlat boshqaruvida ba'zan hiyla nayrang ishlatishi, har qanday qabihlikdan ham qaytmasligi kabi jihatlariga ko'proq urg'u beradi. Shayboniyxon xarakteridagi johillik va berahmlik kabi illatlariga e'tibor qaratgan Bobur uning san'at va adabiyotga qiziqishi borligini, ijod bilan shug'ullanib, bir devon tuzganligini ham ta'kidlaydi. Bobur asarining boshidayoq aytgan “rostbayonlikka” amal qilgan holda Shayboniyxon shaxsiyatiga baho beradi: “Men Samarqandni ikkinchi navbat olg'onda, bovujudkim, Shayboniyxondek kishi birla Saripulda chiqib urushub, onchakim imkoni bor edi sa'y va ehtimomdin taqsir qilmaduk... shikast topib kelib, besh oy qal'adorliq qildim, qal'adorliq zabti va istehkomi va sardorliqda taqsir bo'lmadi. Atrof va javonibdag'i podshohlar va beklardin hech nav' madad va muovanat bo'lmadi, ma'yus bo'lub solib chiqtim”²⁶.

Bobur o'zidan oldin o'tgan hukmdorlar faoliyayiga ham o'rni bilan to'xtalib o'tadi. Xususan, Amir Temur, Sulton Mahmud G'oziy, Sulton Shihobiddin G'uriy kabi hukmdorlar haqidagi fikrlari e'tiborga molik. Bobur Hindistonni qo'lga kiritgandan keyin o'zidan oldin bu yurti egallagan hukmdorlar haqida shunday ma'lumot beradi: “Hazrati Risolat zamonidin bu tarixqacha ul yuz (ya'ni g'ayri Hindiston – D.S.) podshohlaridin uch kishi Hinduston viloyatig'a musallit bo'lub, saltanat qilibturlar: bir, Sulton Mahmud G'oziy va avlodi Hinduston mamlakatida muddati madid saltanat taxtig'a o'lturubturlar. Ikkinchisi, Sulton Shihobiddin G'uriy va qullari va tavobii ko'p yillar bu mamolikda podshohliq surubturlar.

²⁵ Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 37.

²⁶ Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 38.

Uchunchi mendurmen, vale mening ishim ul podshohlarning ishiga o'xshamas; ne uchunkim, Sulton Mahmud, Hindustonnikim musaxxar qildi, Xuroson taxti aning taxti zabtida edi va Xorazm va Dorulmurz salotini anga muti' va munqod edi. Samarqand podshohi aning zeri dasti edi. Cheriki ikki lak bo'lmasa, xud bir lakta ne so'z edi. Yana g'animplari raajalar edi. Tamom Hinduston bir podshohda emas edi. Har raaja bir viloyatga o'z boshicha podshohliq qilur edi»²⁷.

Asarda nafaqat hukmdorlar, balki Xudoyberdi Temurtosh, Hofiz Muhammadbek do'ldoy, Qosimbek. Boboquli Bobo Alibek, Xoja Husaynbek, Shayx Mazidbek, Ali Mazidbek, Hasan Ya'qubbek, Ali Darvesh, Qambar Ali, Hasan Ali jaloyir, Badriddinbek, Mir Ali miroxo'r, Sayyid Hasan o'g'loqchi kabi ko'plab amir-u umarolar ham ta'riflanadi, ulardan ayrimlarining mardonalik sifatlarini alohida ta'kidlanadi, ishda o'rni bilan ularga ham to'xtalib o'tilgan.

Bobning ikkinchi fasli **“Hukmdorlik va irfoniyy g'oya”** deb nomlangan. Mazkur faslda hukmdor shaxsning e'tiqodi, davlat boshqaruvida bunga qay darajada amal qilgani kabi masalalar o'rganilgan. Bobur faoliyatini o'rganar ekanmiz, uning mardonalik, lashkarni boshqara olish sifatleri bilan tengsiz kurashlarda golib chiqishiga guvoh bo'lamiiz. Bobur bunday g'oliblikni faqat o'zining sarkardalik salohiyatidan emas, balki Ollohning inoyatidan deb bilishi ham uning naqadar odil va e'tiqodli hukmdor ekanligidan dalolat beradi. «Tavakkulimizga yarasha Tengri taolo ranj va mashaqqatimizni zoyi' qilmay, mundoq zo'r g'animni mag'lub qilib, Hindustondek keng mamlakatni maftuh ayladi. Bu davlatni o'zumizning sa'y va himmatidin bilmasbiz, balki tengrining ayni karam va inoyatidindur»²⁸. Bu misralar Bobur muvaffaqiyatlari, zafarli natijalarining qisqa va lo'nda ifodasi bo'lib, quyidagi jumlar esa Hindistonda ulkan saltanat barpo etgan ajdodimiz erishgan jamiki ne'matlarning kalitidir: «Tangri ne'matlarining ketma-ket kelib turishi unga shukr va sano aytishning ko'payishiga boisdur»²⁹.

Bobur zarurat bo'lganda lashkarni ruhlantirishni ham biladi, o'z lashkarini qo'rqmaslikka, mardona bo'lishga va, albatta, Alloh inoyati bilan g'alaba qozonishiga ishontira oladi: “...elning mundoq bedilliqlarini so'rub va bu nav' sustluqlarini ko'rub bir tadbir xotiring'a yetti. Jam'i beklarni va yigitlarni chorlab dedimkim: «Beklar va yigitlar!

*Harki omad ba jahon ahli fano xohad bud,
Onki poyandavu boqist, Xudo xohad bud.*

Har kimki hayot majlisig'a kiribtur, oqibat ajal paymonasidin ichgusidur va har kishikim, tiriklik manziliga kelibtur, oxir dunyo g'amxonasidin kechgusidur. Yomon ot bila tirilgandin, yaxshi ot bila o'lgan yaxshiroq... O'lgan shahid, o'lturgan g'oz. Barcha Tengrining kalomi oti-la ont ichmak kerakkim, hech kim

²⁷ Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 64.

²⁸ Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 195.

²⁹ Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 270.

bu qitoldin yuz yondirur xayol qilmag'ay, to badandin joni ayrilmag'uncha, bu muhoraba va muqotaladin ayrilmag'ay"³⁰.

Bobur vatanidan ancha uzoqda bo'lmasin, sudragan oyog'i qayergacha yetmasin, u o'zi to'g'ilib o'sgan yurti, vatani – Movarounnahr, so'lim Axxi va Andijon yerlarini doimo qo'msab yashadi. Buni biz "Boburnoma"ning juda ko'p o'rinlarida, Boburning lirik she'rlarida uchratamiz. Jumladan uning bir g'azalida xuddi shunday holat tasviri berilganini ko'rish mumkinki, unda muallif taqdirning bir qancha nayranglarini boshidan kechirgan, azob-uqubatlarini pisand qilmay begona yurtlarda ezgulik sari intilgan, ulkan davlatni barpo etgan shaxsning bu sinoatlar, marhamat va kulfatlar, hayotning sururli gashti va iztiroblarining barchasini "tengrining xosti" deb taqdirga tan bergan Boburning - yuksak insonning iltijosi sifatida qabul qilish mumkin:

Dema Boburg'a netarsen bosh olib ketmak ne?,

Tengrining xosti mundoq esa men netgaymen?

Boburning bu satrlaridan Allohning inoyati shunday ekan, mening qo'limdan nima kelardi, deb parvardigor yo'lida qo'l qovushtirib taqdir chizig'iga beparvo shaxs suvrati gavdalanmasligi kerak. Balki barcha imkoniyatlarni sinab ko'rgan, Samarqand taxti – otasi Umar Shayx mirzo, bobosi Shohruh mirzoning taxti uchun muttassil kurash olib borgan sulton zodaning armonlari sifatida talqin qilish o'rinlidir. Ikkinchi tomondan, taqdirning hukmini mo'min banda sifatida tan olish, Allohning unga nisbatan ko'rsatgan hisobsiz muruvati oldida tiz cho'kish ham musulmon farzandi shoh Boburning ruhiyatiga mos jihat sanaladi.

XULOSA

1. Dastlabki nasriy asarlar Sharq adabiyotida yozma adabiyot yaratila boshlangandan so'ng paydo bo'ldi. Ularning ilk namunalari sifatida xalq og'zaki ijodidagi afsonalarning yozma adabiyotga ko'chib o'tishini aytish mumkin. Ma'lumki, arab adabiyotida Qur'oni karim islom aqidasi, qonuni vazifasidan tashqari, arab tilidagi yuksak nasriy asar sifatida ham o'ta qadrli. Undagi turli, payg'ambarlar haqidagi syujetlar (Yusuf va Zulayho qissasi va h.k.), keyiroq Sharq adabiyotining nazmiy va nasriy asarlari tarkibiga olib kirildi.

2. O'zbek adabiyotida nasriy asarning ilk namunalari Urxun-Enasoy yodnomalarida uchrash e'tirof etiladi. Undan so'ng Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilik" asarlarida turkiy nasr xususiyatlari yanada yorqinroq ko'zga tashlana boshladi. Aslida turkiy tilda yaratilgan dastlabki yirik nasriy asar Nosiriddin Rabg'uziyning "Qissasi Rabg'uziy" asari sanaladi. Bu asarning turkiy tilda maydonga kelishi, birinchi navbatda, turk tilida hali nazmning rivojlanmagani, nazmda islom dini aqidalari, Muhammad (s.a.v.) payg'ambar, boshqa aziz-avliyolar tarixiga oid ma'lumotlar turkiyzabon xalqlar orasida keng tarqalmaganligi va o'sha davrning muhim ma'naviy ehtiyoji bilan aloqador edi. Rabg'uziy asarda folklor imkoniyatidan keng foydalanadi, oddiy, sodda, jonli tilda Muhammad (s.a.v.) payg'ambar va u bilan bog'liq qissa va afsonalardan foydalanib, kalam tebratadi.

³⁰ Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Шарқ. НМАК. – Т.: 2002. – Б. 223.

3. "Boburnoma" asari o'zbek nasri tarixida beqiyos ahamiyat va mohiyat kasb etadi. Bu asar tilda, uslub va ifodada nasr olamidagi o'ziga xos uslubi, ijodda barkamollik, nasrda jasorat kitobi, mukammallik namunasi edi. Boburning shohlik mavqeining tabiatiga xos to'g'rilik, haqgo'ylik va sadoqat bilan birlashib, "Boburnoma"da haqiqatni bayon etishni maqsad qilganining shohidi bo'lamiz. Aynan shu jihati bilan "Boburnoma" o'sha davr nasriy asarlaridan ajralib turadi.

4. "Boburnoma"da muallifning uslubiga xos bo'lgan to'rt jihat yaqqol ko'zga tashlanadi. Birinchisi, Boburning atrof-muhitni teran idrok etishi, mavzu tanlashi va uni har qanday holatda ham real, naturalistik tasvirda berishi; ikkinchisi, shu mavzuni o'zining bilim doirasida ilmiy-amaliy tahlildan o'tkazib, badiiy tarzda ifodalashi; uchinchisi, o'ziga xos uslub "har so'zni rostini" bitishi; to'rtinchisi, ana shu jihatlarni yuksak badiiy saviyada o'quvchiga yetkazib berish xususiyatidir.

5. Boburning adabiy-estetik qarashlari faqat uning adabiyot va san'atning jamiyat hayoti uchun zarurligi masalasiga qaratilmasdan, davlatchilik, mamlakatni boshqarish va uni munosib shaxslar bilan ta'minlash, adib axloqi, ijodi o'rtasidagi mustahkam hamkorlik, estetik birlikning mavjudligi, buning barchasi esa o'z navbatida adabiyot orqali jamiyat ahli tarbiyasiga erishish, uning rivoji esa o'sha davrda shaxs ongida hayotga zavq, umuminsoniy xislatlarni mujassamlashishi imkonini ham beradi. Bobur adabiyot va uning vazifalari, jamiyatda tutgan o'rni, adabiyot va uning vakillari ijodiga bergan bahosi va umuman ruhiy-ma'naviy olamdagi ahamiyatini belgilashida namoyon bo'ladi.

6. Bobur ijodkorlar portretini yaratishda asosiy diqqatini ularning tashqi ko'rinishlari yoki boshqa detallariga qaratmaydi, balki ular yaratgan asarlarning mazmun mohiyatiga e'tibor beradi. Shuningdek, ijod ahlining portretini tasvirlashda uning ta'bi nazmiga alohida e'tibor qaratadi, siyrati va adabiy merosini parallel tarzda tahlil qiladi, shoir ijodidagi o'ziga xoslik aniq tavsiflanadi, tahlilda tanqidiy ruh kuchlilik qiladi.

7. Bobur yuksak e'tiqodli kishi sifatida qayerda bo'lmasin din peshvolari, ulamolar, mutasavvuf shayxlarga alohida e'tibor bilan qaraydi, ularni hayot bo'lganlarini borib ko'rishga, bu dunyodan o'tib ketganlari bo'lsa ularga vayslik tariqasida ehtirom ko'rsatishga harakat qiladi. Ularning ma'naviy madadidan umidvor bo'ladi.

8. Bobur o'zining hayotiy faoliyati davomida temuriylar saltanati an'analarga qat'iy amal qilgan holda davlatini idora etadi. U e'tiqodi masalasida ham bu an'analarda sobit qoldi, otasi Umarshayx mirzo yo'lidan borib, mashhur so'fiy – Xoja Ubaydulloh Ahrori Valiga ixlos qo'ydi. Demak, Boburning ilk rasmiy piri Xoja Mavlono Qozi bo'lsa, ma'naviy murshidi Xoja Ubaydulloh Ahrori Vali sanaladi.

9. Bobur hukmdorlar haqida fikr yuritganda ularni odil hukmdor va zolim podshoh sifatida talqin etadi, ularning konkret xislatlari hamda illatlarini ko'rsatgan holda tasvirlaydi. Bobur asarida bevosita hayotiy misollar, shaxs xarakteridagi salbiy illatlarni ochib berishda o'ziga xos uslubdagi so'z va iboralardan foydalanganini ko'rish mumkin. "Boburnoma"da muallif

temuriyzodalar, Movarounnahr, Xuroson va Hindistonda hukmronlik qilgan ko‘plab hukmdorlar haqida ma’lumot beradi, ular shaxsiyati haqida o‘zining xulosasini ifodalaydi.

E’LON QILINGAN ISHLAR RO’YXATI
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I bo’lim (I chast; I part)

1. Sayipova D.R. Obraz pravatelya v «Baburname». The multidisciplinary journal of science and technology // Volume 3, Issue 5. Decemer, 2023. ISSN: 2582-4686. ResearchiBib IF: 8.848 // P. 244-251.
2. Sayipova D. “Boburnoma” depicts the mental state of a historical person. The multidisciplinary journal of science and technology // Volume 3, Issue 5. Decemer, 2023. ISSN: 2582-4686. ResearchiBib IF: 8.848 // P. 252-255.
3. Sayipova D.R. The image of religious views in the “Boburnoma”. Multidisciplinary Journal of Educational Research. 2021. Volume: 11. ResearchiBib IF: 8.115. P. 188-205.
4. Sayipova D.R. “Boburnoma”da davr ijtimoiy-siyosiy holati tasviri. O‘ZBEKISTON MILLIY AXBOROT AGENTLIGI – O‘ZA. (ELEKTRON JURNAL). – Toshkent, 2021. – B. 193-202. (10.00.00. №)
5. Sayipova D.R. «Boburiynoma»da Zahiriddin Muhammad Bobur obrazi talqini. SamDU axborotnomasi. 2021. №1. – B. 75-78. (10.00.00. №6)
6. Sayipova D.R. Mumtoz adabiyotda hukmdorlar tasviri (“Boburnoma” va “Majolis un nafois” asalari misolida). SamDU axborotnomasi. 2020. №6. – B. 20-22. (10.00.00. №6)
7. Sayipova D.R. Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida xalq og‘zaki ijodiga xos xususiyatlarning aks etishi. Temuriylar davrida yaratilgan “Xamsa”larning komparativistik tadqiqi va ularning Sharq adabiyoti taraqqiyotidagi o‘rni. Xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya. – Samarqand, 2020. – B. 271-274.
8. Sayipova D.R. Tarixiy-adabiy asarlarning o‘rganilishiga doir. Akademik Aziz Qayumov va mumtoz adabiyotshunoslik. Xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya. – Toshkent, 2021. – B. 284-298.
9. Sayipova D.R. “Boburnoma”da adabiy muhit tasviri. Akademik Botirxon Valixo‘jayev va mumtoz adabiyotshunoslik. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Samarqand, 2022. – B. 294-308.
10. Sayipova D.R. “Boburnoma”da hukmdor shaxs tasviri. “Akademik Vohid Abdullayev va Samarqand adabiyotshunoslik maktabi taraqqiyoti”. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Samarqand, 2022. –B. 327-334.

II bo’lim (II chast; II part)

11. Sayipova D.R. “Baburnama” historical figures mental image. International conference on multidisciplinary science. Vol. 1 No. 6 (2023). – P. 131-133.
12. Sayipova D.R. Bobur – pok e’tiqod egasi. Zahiriddin Muhammad Boburning sharq davlatchiligi va madaniyatida tutgan o’rni. Xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya. – Toshkent, 2023. –B. 388-392.
13. Sayipova D.R. Boburning portret yaratish mahorati. Zahiriddin Muhammad Boburning jahon ilm-fani, madaniyati taraqqiyotidagi o’rni va ahamiyati. Farg‘ona, 2023. –B. 263-267
14. Sayipova D. “Boburnoma”da Husayn Boyqaro portreti. Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur merosi – mo‘tabar madaniy manba. Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. Toshkent, 2023. –B. 244-251.
15. Sayipova D.R. “Boburnoma”da hukmdorlik va irfoniy g’oya masalasi. Zahiriddin Muhammad Bobur adabiy merosining jahon adabiyotida tutgan o’rni va ahamiyati. Xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya. Samarqand, 2024. – B. 385-391.
16. Sayipova D.R. Adabiy muhit va adabiy tanqid in’ikosi. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. // Volume 1, ISSUE 10. November 2021. ISSN 2181-1784. ResearchiBib IF: 5.423 // P. 1005-1019.